

De verklanking van het Derde Rijk. Architectuur, geluid en ideologie in Reichshauptstadt Germania, 1937-1942

Welke rol speelde geluid in de ontwerpen die Albert Speer tussen 1937 en 1942 maakte voor Reichshauptstadt Germania?

Bachelorscriptie Geschiedenis

Steffie Ewalds, s4503171

Begeleider: Dr. F.P.G.B.M. Meens

Inleverdatum: 15-1-2019

Radboud Universiteit Nijmegen

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Status Quaestionis	6
1. Architectuur als representatie van het nationaalsocialisme	11
1.1 Van Berlijn naar Germania	15
2. De combinatie van architectuur en geluid	18
2.1 Germania: een analyse	20
Conclusie	26
Bibliografie	29

Inleiding

Direct na de Tweede Wereldoorlog is het onderzoek naar nazi-Duitsland op gang gekomen. Historici wilden doorgronden hoe de nationaalsocialisten, onder leiding van Hitler, in staat waren de Duitse bevolking in haar greep te houden. Het onderzoek naar het nationaalsocialisme in Duitsland heeft inmiddels al diverse uitkomsten opgeleverd, maar er blijven nog altijd aspecten onderbelicht.

De historici Nora M. Alter en Lutz Koepnick stellen in hun bundel '*Sound Matters*' bijvoorbeeld dat geluid één van de belangrijkste pijlers was binnen de nationaalsocialistische propaganda. Volgens hen kunnen wetenschappers, door het bestuderen van geluid en soundscapes, tot een beter begrip van de moderne tijd komen.¹ Bovendien stellen zij dat sonisch materiaal vaak essentieel was voor het funderen van een autoritair bewind. Machthebbers zetten geluid onder andere in om de moderne (massa)cultuur van bovenaf te reguleren en controleren en als gevolg daarvan de bevolking te integreren in de nationale gemeenschap. Geluid vormde dus een belangrijk onderdeel in de formatie van een Duitse identiteit. Tegelijk zette geluid processen in gang van in- en uitsluiting van bepaalde bevolkingsgroepen, waarmee werd vastgesteld wie tot dit Duitse volk behoorde en wie niet.²

Daarnaast had geluid een enorme psychologische impact op de generaties na de oorlog; de emotionele nawerking van de nazitijd was in dit aspect het meest aanwezig. Bij het horen van bepaalde muziek kwamen bijvoorbeeld weer herinneringen boven of die muziek werd geassocieerd met gebeurtenissen uit de oorlog. De impact van geluid was dus onlosmakelijk verbonden met het beeld en de beleving die naoorlogse generaties van het Derde Rijk hadden.³ Deze impact van geluid in nazi-Duitsland moet daarom zeker niet worden onderschat, maar biedt juist ruimte voor nieuwe vragen.

Vreemd genoeg is de relatie tussen het nationaalsocialisme en de inzet van geluid echter nog weinig onderzocht, wat heeft geleid tot het ontstaan van hardnekkige clichébeelden. Deze bestaan bijvoorbeeld uit een schreeuwende Hitler en '*Heil*'-roepende menigtes, maar ook de stemmen van tegenstanders die tot stilte werden gedwongen en marginale groepen die helemaal niet werden gehoord. In de praktijk van nazi-Duitsland ging het echter veel verder dan dat. De historica Carolyn Birdsall heeft een eerste aanzet gegeven voor het doorbreken van het clichébeeld. In haar boek '*Nazi Soundscapes*' verhaalt zij over haar onderzoek naar de inzet van geluid door de nazi's in het alledaagse leven van gewone burgers, bijvoorbeeld voor de radio en carnaval.⁴

Een ander belangrijk aspect van het nationaalsocialisme is de architectuur. Voor Hitler was dit de belangrijkste pijler om de nazi-ideologie over te dragen op de Duitse bevolking.⁵ Er is al veel bekend over het belang van architectuur in de machtsclaims en de machtsrepresentatie van de nazi's. Dit heeft echter vaak te maken met de visuele aspecten van de architectuur. Andere emotionele

¹ Nora M. Alter, Lutz Koepnick, *Sound Matters. Essays on the Acoustics of Modern German Culture* (2004), 11.

² Alter, Koepnick, *Sound Matters*, 11.

³ Frank Trommler, *Conducting Music, Conducting War. Nazi Germany as an Acoustic Experience*, 69.

⁴ Carolyn Birdsall, *Nazi Soundscapes. Sound, Technology and Urban Space in Germany, 1933-1945* (Amsterdam 2012).

⁵ Robert R. Taylor, *The Word in Stone. The Role of Architecture in the National Socialist Ideology* (Californië 1974).

aspecten, die ingaan op de directe beleving van de toeschouwer, zijn tot nu toe vaak buiten beschouwing gebleven.

Architectuur en geluid waren beiden zeer belangrijk voor nationaalsocialistische machtsrepresentatie en verbreiding van haar ideologie. In dit kader komt in deze scriptie de volgende hoofdvraag aan bod: *Welke rol speelde geluid in de ontwerpen die Albert Speer tussen 1937 en 1942 maakte voor Reichshauptstadt Germania?*

Van alle nationaalsocialistische bouwprojecten was de ombouw van Berlijn het belangrijkste. Deze stad moest een hoofdstad worden met wereld allure, die het Derde Rijk waardig was. Albert Speer (1905-1981) werd daarvoor aangesteld als de architect die verantwoordelijk was voor ontwerp en uitvoering. Germania is een interessante casus, omdat deze stad ons in staat stelt de nazi-ideologie nog beter te kunnen doorgronden. De stad werd op zo'n manier ontworpen dat zij alles zou uitstralen waar het nationaalsocialisme voor stond. Het problematische van deze casus is dat de stad nooit is gerealiseerd, wat onderzoek naar Germania extra moeilijk maakt. Toch is het mogelijk om met de overgeleverde bouwplannen en –tekeningen tot een goede analyse te komen, waardoor de hoofdvraag van deze scriptie beantwoord kan worden.

Status Quaestionis

Politiek omvat meer dan het bestuur van een bepaalde geografische eenheid. Wetenschappers uit verschillende vakgebieden onderzoeken al decennialang de relatie tussen politiek en verschillende culturele uitingen en praktijken, die doorgaans onbelangrijk werden geacht. Politieke cultuur, het begrip waarmee dit onderzoeksveld wordt omschreven, omvat het geheel van waarden, ideeën en reflexen die bewust of onbewust het politiek handelen bepalen en van de (symbolische) praktijken en vertogen waarin deze tot uiting komen. Zij is voor verschillende periodes en regio's te bestuderen. De discipline bevat de mogelijkheid om alle actoren van politiek en hun onderlinge relaties in onderzoek te betrekken en draagt bij aan een rijker begrip van fenomenen als macht en legitimiteit.⁶ Architectuur is één van die culturele uitingen en de relatie tussen politiek en architectuur is dan ook al diverse malen bestudeerd.⁷

Rond de jaren 1970-1980 ontstond er in de cultuurwetenschappen onder invloed van de Franse socioloog en filosoof Henri Lefebvre (1901-1991) aandacht voor wat al gauw de *Spatial turn* werd genoemd. Lefebvre schreef diverse invloedrijke werken over steden, urbanisme en ruimte, waarvan 'The production of Space' uit 1974 nog steeds geldt als één van de meest invloedrijke publicaties in de theorievorming over de stedelijke ruimte. Hierin stelt Lefebvre dat ruimte moet worden beschouwd als sociaal product of complexe sociale constructie, die van invloed is op ruimtelijke praktijken en perceptie. De sociale productie van ruimte wordt volgens Lefebvre beheerst door een leidende klasse als een middel om haar dominantie weer te geven.⁸ Binnen de *Spatial turn* wordt ruimte opgevat als een belangrijk fenomeen aan de hand waarvan maatschappelijke en politieke contexten kunnen worden begrepen. De *Spatial turn* leidde dan ook tot nieuwe onderzoeksvragen, zoals hoe de organisatie van ruimte de machtsrelaties tussen mensen kan bepalen. De invulling die aan ruimte wordt gegeven is hierbij een sociale constructie. Dit is bijvoorbeeld goed zichtbaar in de studies naar hofcultuur, die aantonen dat de manier waarop vorstelijke residenties werden ontworpen direct invloed had op de sociale status en de mate van toegang die hovelingen hadden tot de politieke besluitvorming.⁹ Ruimte geeft dus vorm aan sociale relaties. De organisatie van ruimte heeft ook invloed op de besluitvorming, en krijgt daarmee dus een politieke lading. Een goed voorbeeld vormen steden als Parijs en Washington die in de negentiende eeuw werden herbouwd om een nationale, grootse uitstraling te etaleren, maar die tegelijk ook internationale allure moesten hebben.

⁶ Enkele studies op het gebied van politieke cultuur: G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture: political attitudes and democracy in five nations* (1963); Clifford Geertz, *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali* (1980); Keith M. Baker, *The French Revolution and the creation of modern political culture* (Oxford 1987-1989); Glen Gendzel, *Political Culture: Genealogy of a Concept*, *The Journal of Interdisciplinary History*, 28 (1997), 225-250.

⁷ Voorbeelden: Françoise Choay, *The invention of the historic monument* (Cambridge 2001); Bruce Trigger, *Monumental Architecture: a Thermodynamic Explanation of Symbolic Behavior*, *World Archaeology*, 22 (1990).

⁸ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (1974).

⁹ Bijvoorbeeld: Marcello Fantoni, George Gorse, Malcolm Smuts, *The Politics of Space: European Courts ca. 1500-1750* (Rome 2009), 13-35; Dries Raeymaekers, Sebastiaan Derks, *The key to power? The culture of access in princely courts, 1400-1700* (Leiden 2016).

De samenhang tussen politiek en architectuur is dus onderwerp van een diepgaand historiografisch debat. Het valt echter op dat vrijwel alle studies zijn gericht op de visuele aspecten van gebouwen in/en hun samenhang met politieke betekenisgeving. Ideeën die de machthebbers over zichzelf en over (de politieke eenheid van) de natiestaat wilden uitdragen werden verbeeld in de architectuur van (overheids-)gebouwen en stedenplanning. Hiermee werd zichtbaar gemaakt wat de natie was en is in verleden en heden, wie daartoe behoorden/behoren en hoe zij zich in de toekomst zal gaan ontwikkelen.¹⁰ Dankzij de *Spatial turn* hebben wetenschappers vastgesteld dat de ruimtelijke beleving van individuen daarbij een belangrijke rol speelt. Hoewel architectuurgeschiedenis zich dus heeft gemanifesteerd als apart onderzoeksterrein, dat al vele interessante uitkomsten heeft opgeleverd, is er echter nog ruimte voor een verdere en vernieuwende bestudering van architectuur, en wel in combinatie met geluid.

Sinds de jaren negentig is er in de geesteswetenschappen steeds meer aandacht gekomen voor ‘sound studies’, een interdisciplinair onderzoeksveld waarvan geluidsgeschiedenis slechts een subonderdeel is.¹¹ De geschiedenis van geluid is op haar beurt weer een recente trend binnen de zintuiggeschiedenis. De toenemende belangstelling voor zintuiggeschiedenis loopt parallel aan die voor emoties. Deze wordt ook wel de *Emotional turn* genoemd. Daarbij is het belangrijkste twistpunt de historiciteit of non-historiciteit van emoties.¹² Emoties hangen nauw samen met ervaringen van mensen uit het verleden bij bepaalde gebeurtenissen of in een bepaalde (politieke) context. Wetenschappers binnen de *Emotional turn* onderzoeken onder meer wat mensen vervolgens met die beleving doen. Die ervaringen ontstaan door zintuiglijke waarneming; de geschiedenis van zintuigen en die van emoties houden dus sterk verband met elkaar en sluiten elkaar niet uit.

In de studie van zintuiggeschiedenis is de visuele geschiedenis weliswaar nog immer dominant, maar vanaf de jaren negentig hebben geluid en de perceptie daarvan een belangrijke rol gespeeld. De Duitse historicus Daniel Morat, die onder meer stads- en zintuiggeschiedenis bestudeert, stelt in zijn bundel ‘*Sounds of Modern History: Auditory cultures in 19th- and 20th-Century Europe*’ de vraag of de studie van geluid en auditieve culturen nieuwe perspectieven kan bieden op de geschiedenis van 19^e- en 20^e-eeuws Europa.¹³ Zijn antwoord op die vraag is positief; hij toont aan dat er verschillende benaderingen en mogelijke manieren bestaan waarin de studie van geluid en auditieve perceptie kan bijdragen aan een breder begrip van de moderne geschiedenis. Het onderzoeken hoe geluid en de perceptie daarvan zijn verweven in de structuur van de moderne ervaring helpt

¹⁰ Charles T. Goodsell, *The architecture of parliaments: legislative houses and political culture*, *British journal of public science*, 18:3 (1988), 287-302.

¹¹ Daniel Morat, *Sounds of Modern History. Auditory cultures in 19th- and 20th-Century Europe* (Oxford 2014), 1-7; Trevor Pinch, Karin Bijsterveld, *The Oxford Handbook of Sound Studies* (Oxford 2012), 7.

¹² Peter Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (Utrecht 2009), 157-159.

¹³ Morat, *Sounds of Modern History*, 2.

wetenschappers om de afgelopen twee eeuwen beter te kunnen begrijpen.¹⁴

Verder heeft de Franse cultuurhistoricus Alain Corbin, in het verlengde van de *Annales*-traditie, met zijn werken bijgedragen aan het begrip dat manieren van luisteren en andere zintuiglijke ervaringen historisch verankerd zijn, en daarom zijn ze volgens hem zeker de moeite waard om te bestuderen.¹⁵ In het verlengde van Corbins '*Les cloches de la terre*', een pionierswerk op het terrein van geluidsgeschiedenis, zijn er diverse historische publicaties over geluid verschenen.

Inmiddels zijn de 'sound studies' verzelfstandigd en is hun invloed ook merkbaar in het geschiedwetenschappelijke domein.¹⁶ Geluidsgeschiedenis is vooralsnog voornamelijk gericht geweest op 'logische' onderwerpen, zoals radio, muziek, schouwburgen, oftewel zaken en technologieën die te maken hebben met het voortbrengen en verspreiden van geluid. Hoewel architectuur en geluid duidelijk verband houden met elkaar, staat het onderzoek naar deze relatie nog in de kinderschoenen. Een uitzondering daarop is het onderzoeksveld van de akoestische architectuur, waarin de verhouding tussen het ontwerp van gebouwen en hun geluidskwaliteiten worden bestudeerd.¹⁷

Een belangrijk begrip binnen de 'sound studies' dat historici verder kan helpen in hun denken over geluid werd geïntroduceerd door de invloedrijke Canadese componist en muziekwetenschapper Raymond Murray Schafer in zijn '*The Tuning of the World*'.¹⁸ Met het begrip *soundscape* duidt Murray Schafer de omgeving aan waarin geluiden te horen zijn. Het concept is gebaseerd op de stelling dat geluiden die in een bepaalde plaats te horen zijn karakteristiek en belangrijk zijn voor die omgeving, net zo voornaam als wat er te zien is. Door het bestuderen van soundscapes kunnen wetenschappers inzicht verkrijgen in de sociale organisatie, machtsrelaties en interacties van geluid met de stedelijke ruimte.¹⁹

De machtsrelaties die door soundscapes hoor- en zichtbaar kunnen worden, zijn een belangrijk onderwerp in de werken van de Nederlandse geluidshistorica Karin Bijsterveld en haar Amerikaanse collega Emily Thompson. Zij zijn beiden gespecialiseerd in auditieve geschiedenis; Bijsterveld geldt bovendien als één van de grondleggers van de 'sound studies'. Zij hebben onderzoek gedaan naar vragen over macht en controle in relatie tot geluid, vooral in het geval van lawaai en geluidsoverlast. Bijsterveld behandelt campagnes die in het werk werden gesteld om lawaai te bestrijden in Europa en Noord-Amerika.²⁰ De centrale kwestie in de studie van Thompson is dat Amerikaanse wetenschappers en ingenieurs in de vroege twintigste eeuw middelen en technieken ontwikkelden om het gedrag van

¹⁴ Morat, *Sounds of Modern History*, 7.

¹⁵ Pinch, Bijsterveld, *The Oxford Handbook of Sound Studies*, 8.

¹⁶ Een aantal van deze studies zijn samengebracht in de bundels van Morat en Pinch & Bijsterveld, zie de inhoudsopgave van deze werken.

¹⁷ Pinch, Bijsterveld, *The Oxford Handbook of Sound Studies*, 7.

¹⁸ Raymond Murray Schafer, *The Tuning of the World* (New York 1997). Heruitgegeven als *The soundscape* (1994).

¹⁹ Carolyn Birdsall, *Nazi Soundscapes. Sound, Technology and Urban Space in Germany, 1933-1945* (Amsterdam 2012), 12.

²⁰ Karin Bijsterveld, *The Diabolical Symphony of Sound in European and North American Noise Abatement Campaigns, 1900-1940*, *Social studies of Science*, 31:1 (2001), 37-70.

geluid te meten en controleren. Zij verwierven hierdoor de overhand over de fysieke omgeving en transformeerden op deze wijze het auditieve landschap van Amerika.²¹ De meerwaarde van deze studies is dat zij aantonen dat geluid een controleerbaar fenomeen is, waarbij verschillende actoren een rol kunnen spelen en zo dus macht kunnen uitoefenen op de regulatie van geluid en de manier waarop mensen hiermee omgaan.

De relatie tussen geluid en macht staat ook centraal in het werk van de uit Australië afkomstige historica Carolyn Birdsall. Zij bestudeert vooral processen van media(-overdracht). In haar monografie *'Nazi Soundscapes'* toont Birdsall aan dat geluid kan worden ingezet om individuen te integreren in de samenleving of in te sluiten in nationale kaders. Ze behandelt de correlatie tussen geluid en stedelijke ruimte, aan de hand van de vraag hoe geluid heeft bijgedragen aan de groei van het nationaalsocialisme in Duitsland. Om deze vraag te beantwoorden analyseert ze de relatie tussen luisteraar(s), geluiden en hun stedelijke omgeving binnen de politieke context van nazi-Duitsland voor de stad Düsseldorf in alledaagse activiteiten.²² Dit doet ze door een combinatie van tekstuele bronnen, overgeleverde geluidsfragmenten en interviews met zogenoemde 'earwitnesses' te analyseren. Ze concludeert dat mensen en regimes, met vallen en opstaan, geluid in kunnen zetten in hun eigen voordeel. Daarnaast maakt Birdsall inzichtelijk dat geluid processen van groepsvorming en in- en uitsluiting teweeg kan brengen bij alledaagse gebeurtenissen, maar tevens in bijzondere rituelen. Door het overladen van de publieke ruimte met de akoestische aanwezigheid van de nazi's werden handelingen, gedachten en overtuigingen van grote groepen mensen getransformeerd en werd de publieke verbeeldingskracht opnieuw gevormd.²³

Birdsall stelt daarnaast echter vast dat het gebrek aan onderzoek naar geluid in de nazi-ideologie heeft geleid tot een clichématig beeld van de wijze waarop de nazi's geluid inzetten.²⁴ Vrijwel iedereen kent de opnames van de toespraken van Hitler en Goebbels, en vrijwel iedereen kent de grootschalige parades die werden georganiseerd in Nürnberg. Onze kennis van de complexe rol die geluid speelde in het meer alledaagse leven van burgers in nazi-Duitsland, en met name haar relatie met de nazi-ideologie, is nog altijd beperkt. Birdsall heeft met haar onderzoek naar Düsseldorf een belangrijke aanzet gegeven door stil te staan bij de betekenis van onder meer de radio en van geluid tijdens carnaval. Haar werk gaat echter nauwelijks in op de betekenis van geluid in nazi-Duitsland als gevolg van architectuur en stedenplanning.

In deze scriptie ga ik daarom in op de inzet van geluid in de architectuur door de nazi's bij de nieuw te vormen stad Germania in de periode tussen 1937 en 1942. De reden voor deze periodisering ligt bij het feit dat Albert Speer in 1937 pas officieel werd aangesteld als architect voor de Rijkshoofdstad en omdat hij in 1942 vanwege de oorlog een nieuwe functie kreeg als minister van

²¹ Emily Thompson, *The Soundscape of Modernity: Architectural Acoustics and the Culture of Listening in America, 1900-1933* (Cambridge 2002).

²² Birdsall, *Nazi Soundscapes*, 27.

²³ Birdsall, *Nazi Soundscapes* (2012).

²⁴ Ibidem, 12-13.

bewapening. Germania is als casus interessant maar ook problematisch. Enerzijds dient deze casus te worden geanalyseerd, omdat de nazi's, en vooral de architect Albert Speer, met de plannen voor Germania een beeld schetsten van hun ideale hoofdstad, een beeld waaruit niet alleen visuele maar ook auditieve zintuiglijke gevolgen te destilleren zijn. Germania zou dus volledig worden ingekapseld in de nationaalsocialistische ideologie, en als gevolg daarvan stelt analyse van deze stad ons in staat die ideologie nog beter te doorgronden. Anderzijds is de casus ingewikkeld, omdat de stad nooit gerealiseerd is. Dat betekent dat er geen bronnen beschikbaar zijn waaruit we de zintuiglijke ervaringen van actoren kunnen achterhalen. Daarnaast hebben wetenschappers zich, in het onderzoek naar Albert Speer, vooral beziggehouden met de vraag hoeveel hij wist over de Holocaust en zijn eventuele schuld aan het naziregime. Zijn rol als architect bleef in het onderzoek lange tijd achterwege, maar is de laatste jaren door steeds meer wetenschappers opgepakt. Hoewel het materiaal dat mij voorhanden is beperkt is, bieden de schetsen van Albert Speer toch genoeg aanknopingspunten voor analyse, waarmee ik uiteindelijk de onderzoeksvraag zal kunnen beantwoorden.

1. Architectuur als representatie van het nationaalsocialisme

De ontwerpen voor het nieuwe Berlijn vinden hun oorsprong in de politieke en culturele context van het Duitsland van de jaren 1930. In dit hoofdstuk schets ik deze politieke achtergrond en laat ik zien op welke manier ideologie en architectuur met elkaar waren verbonden. Zonder een goed begrip van de context waarin een stad is ontstaan – of in dit geval slechts ontworpen – kan die stad niet compleet worden begrepen. Allereerst beschrijf ik wat er zo typisch was aan de architectuur van de nationaalsocialisten. Ik zal aantonen op welke manier de ideologie en de architectuur met elkaar in verbinding stonden en beschrijven hoe dit haar weg vond in de ontwerpen voor Berlijn.

De nationaalsocialistische ideologie was, ook voor tijdgenoten, complex, en voor Hitler vormde de architectuur de belangrijkste pijler om de visie van het Derde Rijk uit te dragen.²⁵ Architectuur speelde een grote rol binnen de cultuurpolitiek van het nationaalsocialisme. Enerzijds werd de realisatie van grote bouwprojecten ingezet als middel om arbeidsplaatsen te verschaffen voor de Duitse bevolking. Hieraan bestond door de economische crisis in de tijd na de Eerste Wereldoorlog grote behoefte. Anderzijds werden monumentale gebouwen ingezet als propagandamiddel voor de Duitse staat en de NSDAP. Zij moesten de ideologie uitdragen als symbool voor de vitaliteit en het toekomstgeloof van het ‘nieuwe’ Duitsland. De macht en ideologie van de nationaalsocialistische partij moest zich in de architectuur manifesteren door middel van grootte, stijl en materiaal.²⁶

Hoewel architectuur dus een belangrijk facet vormde van de politieke cultuur van de nazi's, bestond er niet zoiets als een echte stijl die de nazipartij representeerde. Zij kende geen typerende vorm of stijl; meerdere bouwstijlen liepen door elkaar heen en zij waren allemaal geschikt om de ideologie uit te dragen. De nationalistische in Duitsland – waarvan de nazigroepering slechts een onderdeel was – hadden namelijk verschillende visies over het Duitse verleden, net als op de vraag welke architectuurstijl nu echt als typisch Duits uit dat verleden was voortgekomen.²⁷

Deze vraag kon niet eenduidig worden beantwoord. Over één aspect waren alle nationalistische groeperingen het echter wel eens: er kon in het verleden nooit een echte Duitse stijl tot ontplooiing komen, omdat de Duitse gebieden door de eeuwen heen verstrikt waren geraakt door buitenlandse invloeden. In feite was men in de jaren dertig van de vorige eeuw dus nog op zoek naar een pure Duitse architectuurstijl.²⁸ Er bestonden in de nationalistische ideologie twee architectuurscholen: de rechts-nationalistische die vooral monumentaal wilde bouwen en de Völkische school die het landelijke, dorpse karakter van Duitsland wilde benadrukken.²⁹

De architectuur van de nazi's bestond dus uit meerdere stijlen die naast elkaar bestonden. Het neoclassicisme springt er wel het meest bovenuit en werd door de NSDAP beschouwd als de stijl

²⁵ Robert R. Taylor, *The Word in Stone. The Role of Architecture in the National Socialist Ideology* (Californië 1974).

²⁶ Lars Olof Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt. Albert Speers Generalbebauungsplan für Berlin* (Stuttgart 1978), 7, 11.

²⁷ Taylor, *The Word in Stone*, 90.

²⁸ Ibidem, 90.

²⁹ Ibidem, 78.

waarin het nationaalsocialisme het best tot haar recht kwam. Deze architectuurstijl was echter allesbehalve typisch Duits. In heel Europa werd in deze stijl gebouwd om onder meer uitdrukking te geven aan een nationaal verhaal. Naties toonden al in de negentiende eeuw aan dat hun democratie haar wortels had in de Oudheid door een stijl te gebruiken die was afgeleid van de antieken.³⁰ Het neoclassicisme was dus wel een goede manier om het idee van een groots verleden voort te zetten en daarom deed ook Duitsland hieraan mee.

In dit perspectief kan dus niet worden gesteld dat het neoclassicisme echt Duits was. Dit was echter geen probleem; de beste bouwstijlen uit het verleden mochten immers worden geïmiteerd in de architectuur van het Derde Rijk, dus de neoklassieke stijl had geen monopolie.³¹ Het neoclassicisme werd wel het meest door de nazipartij toegeëigend en onder invloed van Hitler werd deze stijl het meest toonaangevend voor de nationaalsocialistische ideologie, vooral op het gebied van monumentale architectuur.³²

Een tweede argument om in neoclassicistische stijl te bouwen bestond uit het ‘feit’ dat de hedendaagse Ariërs, zoals het Duitse volk bekend stond, verwantschap hadden met de Griekse Doriërs uit de Oudheid.³³ Deze theorie werd beschreven door Alfred Rosenberg (1893-1946), een intellectueel die vooraanstaand lid was van de NSDAP, en veel invloed uitoefende op het denken over verschillende rassen. Hij stelde dat de Griekse Doriërs tot het Arische ras zouden hebben behoord, en daarom was het niet meer dan logisch voor Duitsland dat zij in deze klassieke stijl zou bouwen om te laten zien waar zij vandaan kwam.³⁴

De Griekse en Romeinse beschavingen werden inderdaad meer algemeen beschouwd als de bakermat van alle ware (oftewel Arische) cultuur. De neoklassieke stijl kwam dus goed van pas om de raciale band met de oude Grieken uit te dragen. De nationaalsocialisten vonden de Romeinse stijl niet zo navolgenswaardig omdat zij deze beschouwden als een slappe kopie van de Grieken. Wat ze wel overnamen waren de monumentaliteit van de Romeinse gebouwen en het idee van bouwen voor de gemeenschap, wat goed overeenkwam met wat de partij wilde uitdrukken, namelijk de vorming van één Duitse volksgemeenschap.³⁵

Aan de andere kant was het ook heel logisch om de Duitse middeleeuwen in te zetten in de architectuur. De middeleeuwse kathedralen waren immers representaties van de grootsheid van Duitsland in deze periode. Toch voelde Hitler weinig voor de stijl en functie daarvan, omdat de kathedraal een religieus symbool was.³⁶ Eerder bleek echter al dat er verschillende bouwstijlen naast elkaar bestonden; de Völkische stroming binnen het nationalisme hield zich vooral bezig met het

³⁰ Charles T. Goodsell, The architecture of parliaments: legislative houses and political culture, *British Journal of political science*, 18:3 (1998), 287-302.

³¹ Taylor, *The Word in Stone*, 37-38.

³² Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 7.

³³ Taylor, *The Word in Stone*, 37-38.

³⁴ Deze theorie staat uitgebreid beschreven in Rosenbergs bekendste werk: Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der Seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit* (München/Berlijn 1930).

³⁵ Taylor, *The Word in Stone*, 39.

³⁶ Ibidem, 40.

toepassen van de middeleeuwen. In de achttiende en negentiende eeuw werden de middeleeuwen op vele gebieden ingezet om van de Duitse gebieden één natie te maken, omdat toen het idee bestond dat deze periode de oorsprong vormde van Duitsland.³⁷ Ondanks Hitlers twijfel konden de nazi's dus niet om deze periode heen. De middeleeuwse kathedraal vormde een sterke inspiratiebron voor de vorming van een echte *Volksgemeinschaft*, door het idee van saamhorigheid dat zij representeerde.³⁸ Dit idee werd dan ook gebruikt voor monumentale gemeenschapsgebouwen, die verder niet in middeleeuwse stijl werden vervaardigd.

De Duitse middeleeuwen werden vooral ingezet in de architectuur op het platteland. De nationaalsocialistische partij stimuleerde het bouwen in landelijke, middeleeuwse stijlen. De richtlijn was dat nieuwe gebouwen op het platteland er traditioneel moesten uitzien. Wat er al stond, werd gerestaureerd zodat het uiterlijk van die gebouwen toch zo middeleeuws mogelijk aardeed. Hiervoor werden vooral natuurlijke en lokale materialen gebruikt, zoals baksteen en natuursteen. Dit was in overvloed aanwezig in Duitsland en een gebouw zou op die manier een eenheid vormen met het landschap. De nationaalsocialistische ideologie positioneerde zichzelf namelijk dicht bij de natuur, daarom zou de architectuur in harmonie moeten staan met het Duitse landschap.³⁹

Naast nieuwe gebouwen die op het platteland tevoorschijn kwamen, werden er ook restauratiewerkzaamheden uitgevoerd in grotere steden, waarvan Nürnberg het belangrijkste project vormde. Deze stad was door haar historische symboliek immers verkozen tot het decor van de jaarlijkse Partijdagen in de jaren dertig en moest dus een representatief uiterlijk hebben. De historisch geografen Joshua Hagen en Robert Ostergren beschrijven in een artikel hoe de nazi's de nationaalsocialistische Reichsparteitagsgelände verbonden aan de oude, middeleeuwse stad, waardoor een continuïteit tussen heden en verleden werd geconstrueerd.⁴⁰ Dankzij de restauratie van – vooral middeleeuwse – historische gebouwen in Nürnberg legden de nazi's een verbinding tussen het Derde Rijk en het glorieusperk van het Heilige Roomse Rijk.⁴¹ In onder meer reclameposters en militaire parades door de stad moest aan de bevolking duidelijk worden gemaakt dat het verleden voortleefde in het heden.

De grote rol die de middeleeuwen hebben gespeeld in de vorming van Duitsland in de negentiende eeuw en de erfenis van het Heilige Roomse Rijk maakten het heel logisch voor de nazi's om terug te grijpen naar het middeleeuwse verleden. Een verbondenheid met de Oudheid lijkt in dat perspectief ver weg. Dankzij de theorie van de *translatio imperii* konden de nazi's beide perspectieven echter combineren. Deze theorie stelt dat het Romeinse Rijk nooit echt is gevallen en constant in latere

³⁷ Dit staat beschreven in: Peter Raedts, *De ontdekking van de middeleeuwen: geschiedenis van een illusie* (Amsterdam 2011). Hij dicht een grote rol toe aan de middeleeuwen als een periode van echtheid, eigenheid en gemeenschap, die op de Europese volkeren van toepassing waren en in die tijd hun oorsprong vonden.

³⁸ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 44-45.

³⁹ Taylor, *The Word in Stone*, 13, 87.

⁴⁰ Joshua Hagen, Robert Ostergren, 'Spectacle, architecture and place at the Nuremberg Party Rallies: projecting a Nazi vision of past, present and future' *Cultural Geographies* 13:2 (2006), 157-181.

⁴¹ Hagen, Ostergren, 'Spectacle, architecture and place at the Nuremberg Party Rallies', 170.

rijken bleef voortbestaan, waarvan het Heilige Roomse Rijk er één was. De nazi's propageerden dat hun Derde Rijk de erfgenaam was van het Heilige Roomse Rijk, en volgens de *translatio imperii*-gedachte dus eigenlijk van het Romeinse Rijk. Dankzij deze theorie konden de nationaalsocialisten zowel middeleeuwse als klassieke karakteristieken inzetten om hun macht te legitimeren.

Afgezien van verwijzingen naar een klassiek dan wel middeleeuws verleden was de 'nazi-stijl' ook een reactie op de architectuur zoals die in de jaren 1920 bestond. In dit decennium was men ervan overtuigd dat architecten alleen maar probeerden de bouwstijlen van het verleden te imiteren en zowel de kwaliteiten van nieuwe materialen als de problemen die de huidige massasamenleving kende, negeerden. Vanuit die opvatting ontstonden bouwwerken van staal, glas en beton en werd er gezorgd voor goedkope huisvesting. Duitse nationalistenvonden deze nieuwigheid maar niks. Zij associeerden de nieuwe, modernistische stijl met alle tegenslagen die het vaderland sinds 1918 had gekend. Ze verlangden naar gebouwen die aan betere, stabielere tijden herinnerden en uitdrukking gaven aan een 'Duitse' geest. De NSDAP leek dé partij om de hedendaagse problemen op te lossen, ook die op architecturaal gebied. Toen de nationaalsocialisten in 1933 aan de macht kwam grepen zij weer terug op traditionele stijlen.⁴²

De afwijzing van het modernisme strookte echter niet helemaal met de nationaalsocialistische ideologie. Hierin was namelijk sprake van dualisme. Enerzijds wilden de nazi's terug naar een puur, traditioneel Duitsland met een raszuivere samenleving die dicht bij de natuur stond. Anderzijds wilden ze Duitsland een plaats geven in een steeds moderner wordende wereld die (economische) voorspoed zou brengen; de nazi's konden de moderniteit dus niet negeren. Als resultaat van dit dualisme, maar ook om de hierboven genoemde redenen, werd de keuze gemaakt om het traditionele tot uitdrukking te brengen in de architectuur.⁴³

Deze oudere stijlen straalden namelijk stabiliteit uit, iets dat uiterst belangrijk was voor de nationaalsocialistische ideologie. De architectuur kon immers tot de huidige bevolking spreken en tegelijkertijd een blijvende nalatenschap vormen die zou voortduren tot in de toekomst. De nazi's omschreven architectuur daarom ook wel als 'woorden in steen', waarvan de uitwerking vooral impact moest hebben op de zintuigen en emoties van de toeschouwer.⁴⁴ Gebouwen konden de tijd doorstaan en op die manier konden zij als eeuwige getuigen uit vergane tijden tot toekomstige generaties spreken.⁴⁵ Er zou immers een duizendjarig rijk aanbreken. Gebouwen moesten eeuwenlang kunnen voortbestaan en daarom waren stijl en materiaal van het grootste belang. Graniet, marmer en natuursteen werden gebruikt vanwege hun duurzame eigenschappen, maar ook vanwege de moeite die het kostte om aan staal te komen. De nationaalsocialisten waren dus meer afhankelijk van ander bouw materiaal, zodat er ook in oorlogstijd kon worden doorgebouwd. Steen was namelijk niet nodig

⁴² Taylor, *The Word in Stone*, 5-7.

⁴³ Martin Kitchen, *Speer, Hitler's Architect* (New Haven 2015), 33-34.

⁴⁴ Sharon McDonald, 'Words in Stone? Agency and Identity in a Nazi Landscape' *Journal of Material Culture* 11 no 1-2 (2006), 105-126, alhier 109.

⁴⁵ McDonald, 'Words in Stone?', 108-112.

voor de wapenproductie.⁴⁶

Daarnaast was het bouwen met permanente, duurzame materialen belangrijk voor de ruïnewaarde van de gebouwen die werden opgetrokken. Dit is een theorie die door Albert Speer in het leven is geroepen. Gebouwen moesten volgens hem in staat zijn te blijven 'spreken' als zij tot ruïnes waren vervallen.⁴⁷ Net als de ruïnes die uit de Oudheid waren overgebleven, moesten ook de bouwwerken uit het Derde Rijk in de verre toekomst nog blijven bestaan.

Het was voor de nationaalsocialisten van het grootste belang om al deze aspecten in de architectuur in te bouwen. Architectuur was namelijk de beste manier om uiting te geven aan een nationaal verhaal. Gebouwen waren volgens Hitler de meest indrukwekkende visuele getuigen van de waarde en idealen van een beschaving, voor de inwoners van de natie, voor buitenlanders en voor latere generaties.⁴⁸ Door het gebruik van stijl, materiaal en grootte drukten de nationaalsocialisten een continuïteit uit met een glorieus verleden, beïnvloedden zij alle aspecten van het dagelijks leven en kondigden zij een grootse toekomst aan voor Duitsland.⁴⁹

1.1 Van Berlijn naar Germania

De nationaalsocialistische architectuur was sterk ingebed in de politiek-culturele context van Duitsland. Dat blijkt uit een analyse van de ontwerpen voor Berlijn. Deze stad moest worden herbouwd zodat het als een waardige hoofdstad van het Derde Rijk kon voortbestaan.

Allereest dient echter te worden vermeld dat anti-urbanisme deel uitmaakte van de nazistische propaganda. De stad werd namelijk gezien als verrader van de natie en als de oorzaak voor de val van het Arische ras. De schoonheid van Duitse steden werd verpest door fabrieken en overvolle woningen. In de negentiende eeuw begonnen steden volgens de nazi's hun karakter te verliezen en voelden de bewoners zich er niet mee verbonden; de Duitse stad was in staat van verval. Er werd alleen nog gebouwd om tegemoet te komen aan de huidige sociale problemen en niets hoefde tot in de eeuwigheid te blijven bestaan.⁵⁰ Steden waren volgens de nazi's verworpen tot broedplaatsen voor marxisme, sociaaldemocraten, joden en Slaven, kortom, voor alles wat als niet-Duits werd gezien. De echte, pure Duitser was volgens de nationaalsocialistische ideologie te vinden op het platteland. De Duitse boer werd geïdealiseerd, want die was raciaal puur gebleven en nooit beïnvloed door vreemde elementen van buitenaf. Echte Duitsers hadden puur bloed en leefden al eeuwenlang op Duitse bodem.⁵¹ Deze visie is niet uitsluitend nationaalsocialistisch, want in andere Europese landen golden

⁴⁶ Paul. B. Jaskot, *The Architecture of Oppression: The SS, Forced Labor and the Nazi Monumental Building Economy* (Londen 2000), 86-87.

⁴⁷ McDonald, 'Words in Stone?', 113; Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 99.

⁴⁸ Taylor, *The Word in Stone*, 30.

⁴⁹ Goodsell 'The architecture of parliaments, 287-302; Hagen, Ostergren, 'Spectacle, architecture and place at the Nuremberg Party Rallies, 157-181; Taylor, *The Word in Stone*, 11.

⁵⁰ Taylor, *The Word in Stone*, 42, 44-45.

⁵¹ Taylor, *The Word in Stone*, 2, 21, 47.

het platteland en haar bewoners eveneens als ideaal sinds de Romantiek. De nazi's romantiseerden het verleden onder meer om aan te geven wat er mis was in hun eigen tijd. Het anti-urbanisme dat daaruit voortkwam is wel paradoxaal met de plannen om steden te herbouwen. Volgens de anti-urbane gedachte was het in een stad als Nürnberg nog wel logisch om de pure middeleeuwen naar voren te halen. Het bouwen in neoklassieke stijl stond echter haaks op de idealisering van het platteland. Uit deze anti-urbanisme-theorie leid ik af dat verbouwingsplannen wellicht een oplossing konden zijn voor de huidige problematiek in de steden. Voor de nationaalsocialisten zou het een manier kunnen zijn om het 'Duitse' karakter van die steden te benadrukken en alles wat on-Duits was te elimineren uit hun geschiedenis.

De plannen voor een verbouwing van Berlijn moeten dus ook in dat licht worden bekeken. Ze waren echter niet geheel uniek. In de jaren twintig bestonden er al ideeën om de grootste verkeersproblemen in de stad op te lossen. Hitler en Speer bouwden daarop voort in hun eigen plannen, maar hun ambities gingen verder dan alleen verkeer.⁵² Berlijn moest de uitstraling krijgen van een waardige hoofdstad van het Derde Rijk, iets waarin de stad in het begin van de twintigste eeuw vrijwel geheel tekort schoot. Het was een systeemloze aaneenschakeling van winkels en huizen en er werd weinig geïnvesteerd. Daarnaast waren er niet veel gebouwen, plaatsen of monumenten die getuigden van een glorieus verleden.⁵³ Hitler zag het daarom als zijn opdracht om de stad op stedenbouwkundig en cultureel gebied tot grotere hoogten te brengen. Berlijn moest een hoofdstad worden die met alle hoofdsteden zou kunnen concurreren. In de toekomst zou de stad immers het centrum van Europa zijn. Als toekomstige wereldhoofdstad zou Berlijn een niveau bereiken dat tot dan toe enkel aan Rome en Babylon voorbehouden was geweest.⁵⁴

De hervormingsideeën waren bovendien niet uniek; er werd veel afgekeken bij andere Europese (hoofd-)steden, zoals, Parijs, Rome en München. Voor de Große Straße, een pracht- en paradedraat, werd de Champs-Élysées als voorbeeld genomen, terwijl de uitwerking ervan veel weg had van de Ringstraße in Wenen. Dit is de belangrijkste straat waar alle belangrijke (overheids-)gebouwen aan liggen, en moet diens gevolgde macht uitstralen met door middel van veel pracht en praal. Het was daarbij uiteraard de bedoeling dat de Große Straße haar voorbeelden zou overtreffen, zowel in afmetingen als uitstraling.⁵⁵

Belangrijke gebouwen voor politieke en culturele doeleinden werden dus aan deze straat gepland. De Volkshalle verdient in dit geval extra vermelding. Niet alleen was dit het meest representatieve bouwwerk voor het nieuwe Berlijn, het zou ook symbool staan voor de *Volksgemeinschaft*, naar het idee van de middeleeuwse kathedraal. Het zou de skyline van de stad gaan domineren. In de enorme hal zouden massaverzamelingen plaatsvinden, net zoals in Nürnberg de Reichsparteitagsgelände die functie had. Massa-evenementen hadden namelijk een centrale functie in

⁵² Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 11-16, 23.

⁵³ Ibidem, 22.

⁵⁴ Taylor, *The Word in Stone*, 46.

⁵⁵ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 42-43.

de machtsuitoefening van de partij.⁵⁶ Albert Speer had met zijn eerdere ontwerpen voor Nürnberg bewezen dat dit goed werkte. Het zou daarom niet meer dan logisch zijn om ook in de hoofdstad een symbool voor massabijeenkomsten te realiseren.

De Große Straße was enerzijds dus een straat met veel pracht en praal, anderzijds was zij ook bedoeld als paradedstraat. Dat betekende dat naast imponerende gebouwen ook het militaire karakter van Duitsland nadrukkelijk aanwezig moest zijn.⁵⁷ Dit hield in dat er bijvoorbeeld monumenten werden geplaatst die herinnerden aan overwinningen voor nationale oorlogen uit de negentiende eeuw (1860-1870). Gebouwen en objecten aan de Große Straße moesten de militaire en politieke macht van Duitsland uitstralen, want de macht van de staat was nauw verbonden met haar militaire kracht.⁵⁸ Het militaire verleden (en heden) van Duitsland was een van de belangrijkste middelen om de superioriteit van het Arische ras uit te dragen. Germania zou een symbolische representatie zijn van de kracht en macht van Duitsland. Aan de andere kant moest zij een overweldigende uitstraling hebben, zodat een ruimte zou ontstaan waar burgers werden verkleind en gehomogeniseerd tot een gehoorzame, gedachteloze gemeenschap.⁵⁹ Niet alleen architectuur, maar alle middelen werden ingezet om dit doel te bewerkstelligen.

⁵⁶ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 44-45.

⁵⁷ Ibidem, 53.

⁵⁸ Ibidem, 99-100.

⁵⁹ Kitchen, *Speer, Hitler's Architect*, 61-62.

2. De combinatie van architectuur en geluid

Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat de nazi-ideologie en naziarchitectuur hand in hand gingen en elkaar versterkten. Dit gebeurde onder meer bij massabijeenkomsten, die in de dagen van Hitler-Duitsland een onmisbaar onderdeel vormden bij de verspreiding van het nationaalsocialistisch gedachtegoed. Bij deze bijeenkomsten draaide het vooral om de totale beleving van de toeschouwer, waarbij alle zintuigen dienden te worden geprikkeld. Geluid was daarbij van groot belang, maar is opmerkelijk genoeg tot nu toe nog maar weinig bestudeerd. Een uitzondering vormt, zoals ik in de bespreking van de historiografie al aangaf, het werk van Carolyn Birdsall. Zij stelt daarin vast dat het gebrek aan onderzoek naar de inzet van geluid in de nazi-ideologie heeft geleid tot clichébeelden van de manier waarop de nationaalsocialisten geluid inzetten. Deze clichébeelden gaan in de praktijk echter veel verder dan een schreeuwende Hitler, de stemmen van tegenstanders die tot stilte worden gedwongen en afwezigheid van gemarginaliseerde groepen in die soundscape.⁶⁰

In dit hoofdstuk staat de betekenis van geluid en de consequenties voor geluid voor de planning van Germania centraal. In de bespreking van de historiografie heb ik ook al aangegeven dat deze casus zowel interessant als problematisch is. Allereerst zal ik een beeld schetsen van de persoon van Albert Speer, die verantwoordelijk was voor de bouwplannen. Daarna zal ik, door analyse van de overgeleverde bouwplannen en –beschrijvingen, beargumenteren welke rol geluid zou hebben gespeeld in het nieuwe Berlijn, en welke relatie er is met de ideologie van de nazi's.

Albert Speer (1905-1981) was lid van de NSDAP en tot 1942 werkzaam als architect. In dienst van de partij was hij onder meer verantwoordelijk voor de bouw van de Reichsparteitagsgelände in Nürnberg en voor de aankleding en organisatie van de partijdagen daar. Speer behoorde tot de meest intieme kringen van Hitlers 'hofhouding', zoals hij deze groep later in zijn memoires noemde. Aangezien hij als één van de weinige nazi-kopstukken het nationaalsocialistische regime overleefde, is hij een unieke getuige van nazi-Duitsland. Na zijn gevangenisstraf heeft Speer zijn naam weten te zuiveren, onder meer door uitgave van zijn memoires in 1969.⁶¹ Naar eigen zeggen was Speer verblind door zijn liefde voor Duitsland en zijn bewondering voor Hitler, wat er volgens hem toe leidde dat hij werd meegesleurd in het nationaalsocialistische regime. Zijn getuigenissen leverden hem, samen met zijn optreden tijdens de processen van Nürnberg waarin hij openlijk afstand deed van Hitler, de status van 'goede nazi' op.

Ook de wetenschappelijke literatuur heeft een overwegend positief beeld van Speer naar voren gebracht. Na zijn dood in 1981 brokkelde zijn reputatie echter langzaam maar zeker af, hoewel Speers status van 'goede nazi' vandaag de dag nog steeds hardnekkig standhoudt bij het grote publiek. Een belangrijke oorzaak daarvoor ligt bij Speers boek *'Erinnerungen'*, dat nog altijd de hoofdbron vormt in het onderzoek naar Speer. Veel secundaire literatuur is door dit werk beïnvloed, omdat biografen klakkeloos hebben overgenomen wat Speer zelf vertelde, zonder aan deze uitspraken te twijfelen.

⁶⁰ Birdsall, *Nazi Soundscapes*, 12-13.

⁶¹ Albert Speer, *Erinnerungen* (Berlijn 1969).

Daarbij hebben velen van hen geen verder onderzoek verricht in archieven, aan de hand waarvan zij tot een heel ander beeld van Speer zouden zijn gekomen.⁶² Publicaties die de reputatie van Speer in twijfel trokken, zoals het werk van de Duitse historicus Matthias Schmidt⁶³, werden ten tijde van verschijning door de meerderheid van de lezers als leugens afgedaan. Speer was zowel tijdens als na de nazitijd populair in Duitsland en men wilde daarom niet geloven dat hij met de duistere kanten van het regime van doen had gehad.⁶⁴

De toename van archiefonderzoek wees er echter op dat de monumentale architectuur van het nationaalsocialisme nauw verbonden was met de terreur van de SS. Gevangenen in concentratiekampen als Mauthausen, Flossenburg en Gross-Rosen werden als goedkope arbeidskrachten ingezet voor de levering van steen. Speer had, voor de levering en tewerkstelling van deze werkkrachten, een verbond gesloten met Himmler en de Deutsche Erd- und Steinwerke (DEST), een organisatie binnen de SS. Door de samenwerking tussen Speer en de SS vormden de kampen een essentieel onderdeel in de verbouwingsplannen voor Berlijn.⁶⁵ Daarnaast verdedigde Speer zichzelf door er in zijn *Erinnerungen* op te wijzen dat hij in deze plannen veel aandacht besteedde aan sociale componenten als woningbouw en groenvoorziening. Hij verzweeg daarbij echter dat hij voor de uitvoer daarvan de deportatie van de Joodse bevolking van Berlijn initieerde, een proces dat alleen kon worden bewerkstelligd als Auschwitz-Birkenau zou worden uitgebreid.⁶⁶

In de wetenschappelijke literatuur over Albert Speer heeft de focus tot nog toe dus vooral op zijn rol en eventuele schuld in het nationaalsocialistische regime gelegen. Zijn rol als architect bleef lange tijd buiten beschouwing. In het geval dat dit wel aan bod kwam, ging het niet zozeer om Speer als architect, maar vooral om de naziarchitectuur en individueel onderzochte bouwwerken van de hand van Speer.⁶⁷

De beschikbare bouwplannen en tekeningen leveren echter waardevolle informatie op. Aan de hand daarvan kunnen verdere analyses worden gemaakt over de rol die geluid potentieel zou spelen in het alledaagse leven van burgers in Germania. Daarnaast zijn er verschillende publicaties verschenen waarin Speers architectuur centraal staat. Zo beschrijft de architect Léon Krier de bouwplannen voor het nieuwe Berlijn. Hoewel zijn monografie in de wetenschappelijke wereld onder vuur ligt,⁶⁸ vormt deze een goed aanknopingspunt voor het onderzoek naar Speers gebouwen, maar alleen wanneer wetenschappers deze, in tegenstelling tot Krier, objectief bestuderen. Daarnaast biedt *Die Neugestaltung der Reichshaupt* van de Zweedse historicus Lars Olof Larsson een beknopt overzicht van de bouwplannen die Speer en anderen maakten voor het nieuwe Berlijn. Speer was namelijk niet

⁶² Magnus Brechtken, *Albert Speer. Eine Deutsche Karriere* (München 2017). Volgens hem zijn onder andere de biografieën van Gitta Sereny en Joachim Fest op deze manier beïnvloed.

⁶³ Matthias Schmidt, *Albert Speer: das Ende eines Mythos. Aufdeckung einer Geschichtverfälschung* (München 1933).

⁶⁴ Brechtken, *Albert Speer. Eine Deutsche Karriere*.

⁶⁵ Kitchen, *Speer: Hitler's architect*, 73; Jaskot, *The Architecture of Oppression*, 80-81.

⁶⁶ Sebastian Tesch, *Hitlers Architekten. Albert Speer (1905-1981)* (Wenen 2016), 25.

⁶⁷ Tesch, *Hitlers Architekten. Albert Speer (1905-1981)*, 2-8.

⁶⁸ Zie bijvoorbeeld: Magnus Brechtken, *Albert Speer. Eine Deutsche Karriere* (München 2017).

de enige architect die aan de plannen voor Germania werkte. Hij had achtentwintig architecten onder zich, die onder meer verantwoordelijk waren voor simpeler zaken zoals huisvesting of individuele gebouwen.⁶⁹

Uit een aantal passages van zijn *Erinnerungen* blijkt dat Speer zich terdege bewust was van de zintuiglijke aspecten van architectuur. Hij vermeldt Hitlers tweede hoofdkwartier op de Obersalzberg in Beieren, een eigen ontwerp van Hitler. Door de positionering van een groot raam boven de garages drong bij ongunstige wind een sterke benzinegeur de kamer binnen. Deze stankoverlast was volgens Speer het gevolg van een slecht architectonisch ontwerp.⁷⁰ In een andere passage vertelt Speer over de nieuwe rijkskanselarij die hij voor Hitler had ontworpen. Hij bespreekt daarbij verschillende ruimtes, waaronder een kamer voor kabinetsvergaderingen waarvan de wanden geheel met hout waren betimmerd, vanwege akoestische redenen.⁷¹ Wat deze redenen dan precies zijn vertelt Speer echter niet. Waarschijnlijk behoefde dit voor hem geen verdere uitleg, omdat dit voor hem als architect erg vanzelfsprekend was. In ieder geval blijkt uit deze fragmenten dat Speer in zijn ontwerpen inderdaad rekening hield met zintuigen en zich ook bewust was van de werking van (goede) akoestiek. Het is daarom waarschijnlijk dat Speer zich in zijn ontwerpen voor Germania heeft beziggehouden met de toepassing van geluid, de akoestische uitwerking van de openbare ruimte en de potentiële impact van dergelijke soundscapes op toekomstige bewoners.

2.1 Germania: een analyse

Uit de ontwerpen voor Germania blijkt dat er een duidelijk assenkruis aanwezig was met een noord-zuidlijn en een noord-west-as. Daarbij was de noord-zuid-as het meest beeldbepalend binnen de gehele stad, omdat deze straat de nazi's in staat stelde om van Berlijn een stad te maken met wereldallure. Voor een goed begrip van de stad en haar soundscape is het van belang om ook de andere aspecten van de ontwerpen te bestuderen, zoals verkeer, woningbouw, natuur en recreatie.

Om de assen heen lagen vijf ringvormige autowegen die onder andere tot doel hadden het noord-zuidverkeer om te leiden: in de Große Straße mocht namelijk geen verkeer komen.⁷² Wellicht werd dit zo gepland omdat deze straat werd ingericht voor parades en partij-optredens. Duitse burgers die getuige waren van deze spektakels, mochten in deze straat dus niet worden afgeleid door visuele en auditieve storende elementen. Alle aandacht moest namelijk gericht zijn op de overweldigende, monumentale architectuur, op de grootse bijeenkomsten die door de nazipartij werden georganiseerd en op de geluiden die daarbij een belangrijke rol innamen, zoals toespraken en muzikale optredens. De afwezigheid van verkeer zorgde er daarnaast ongetwijfeld voor dat mensen elkaar beter konden

⁶⁹ Kitchen, *Speer, Hitler's architect*, 63, 74. Een aantal van deze architecten zijn Rudolf Wolters, Herbert Rimpl, Paul Bonatz en Wilhelm Kreis.

⁷⁰ Speer, *Erinnerungen*, 99.

⁷¹ Speer, *Erinnerungen*, 128.

⁷² Ibidem, 126.

verstaan, wat ertoe uitnodigde om hun ervaringen makkelijker met elkaar te delen. De soundscape van de Große Straße mocht dus niet worden gedomineerd door chaotisch verkeer, zelfs niet van ver op de achtergrond. De nazi's vulden de soundscape nauwkeurig in en daarbij werd zij aangevuld met geluiden van de burgers zelf.

De noord-zuid-as en de oost-westas waren dus de belangrijkste wegen, respectievelijk 120 en zestig meter breed. Langs de pracht- en paradedstraat werden over een lengte van vijf kilometer de belangrijkste gebouwen gepland. Omdat deze straat het belangrijkste was, is hij ook breder dan wegen elders in de stad. Hier moesten parades kunnen plaatsvinden met toeschouwers langs de kanten van de weg en daarvoor was voldoende ruimte nodig. Hoewel de oost-westas wel bestemd was voor verkeer, was deze ook breder dan andere wegen. De stoep aan weerszijden van deze weg was zo breed dat meerdere mensen naast elkaar kunnen lopen en werd door middel van lantaarnpalen fysiek gescheiden door van fietspad en autobaan.⁷³ Duitse burgers hadden hier dus voldoende beweegruimte, waardoor direct contact met elkaar niet perse werd gestimuleerd. Brede straten laten makkelijk veel verkeer toe waardoor verkeersgeluiden hier domineren. Contact tussen mensen werd hierdoor bemoeilijkt en afgeremd, maar dat was bij deze weg ook wellicht niet noodzakelijk.

Het omleiden van verkeer had uiteraard consequenties voor de soundscape van de omliggende woonwijken. Daar zullen verkeersgeluiden juist dominant zijn geweest. Auto's waren echter een zeldzaamheid in de jaren 1930, maar vanzelfsprekend zouden er in de toekomst steeds meer gaan komen. Hitler propageerde immers dat iedere Duitser een auto moest hebben. In het vorige hoofdstuk heb ik al kort aangegeven dat er sprake was van dualisme in de nationaalsocialistische ideologie. Aan de ene kant propageerden de nazi's het pure, traditionele vaderland, terwijl zij Duitsland aan de andere kant ook naar de moderniteit wilden brengen. Deze dualiteit kan mogelijk tot conflicten leiden en daarom moesten de nazi's zich er steeds weer van bewust zijn hoe zij beide aspecten het beste konden inzetten. Juist in het (gemotoriseerde) verkeer kwam de moderniteit tot uitdrukking. De aanleg van snelwegen door heel Duitsland was tegelijkertijd weer een manier om burgers aan te moedigen erop uit te trekken om hun land te ontdekken, wat meer aansluit bij Romantische ideeën. In ieder geval mochten burgers op bepaalde plaatsen niet gehinderd worden door verkeersgeluiden, terwijl die op andere plekken wel hoorbaar mochten zijn. Het dualisme van traditie en moderniteit kwam steeds weer terug in de planning van Germania en haar soundscape en hoewel zij waar het kon zoveel mogelijk gescheiden werden, is het onvermijdelijk dat zij op sommige plaatsen samenkwamen.

De buitenste ring rond Berlijn heeft diverse uitvalswegen richting andere steden. De stratenringen liggen verder uit elkaar naarmate zij verder van het centrum af liggen. Omdat de meeste grote steden in de negentiende eeuw een ringvormige structuur kenden, volgden de geplande wegen de bestaande structuren zoveel mogelijk. Door duidelijk afgescheiden delen die door dit wegennet

⁷³ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 164-165.

ontstonden was het mogelijk om verschillende stadswijken aan te leggen.⁷⁴ In een stervormig patroon werden vanuit het centrum tot aan de stadsranden stroken bebouwing gepland, steeds afgewisseld met stroken groen. Deze stroken waren niet allemaal even breed, wat ertoe leidde dat sommige bebouwingsstroken verder uit elkaar lagen dan andere. Het achterliggende idee van deze structuur vormde een verbetering van de hygiënische standaard in de stad en een kortere afstand tussen woon- en recreatiegebied.⁷⁵

Aan het einde van elke as van het stratenkruis zou een vliegveld worden gepland, dus vier in totaal.⁷⁶ Vliegtuigen waren naast auto's hét moderne vervoermiddel bij uitstek. De nationaalsocialisten wilden de moderniteit onder de aandacht brengen, omdat die deel uitmaakte van de toekomst van Duitsland. Moderniteit uitte zich sterk in de toename van de intensiteit van stedelijke geluiden.⁷⁷ Door middel van overvliegende vliegtuigen kon het gevoel worden gecreëerd dat Duitsland midden in de moderniteit stond.

Naast autowegen werden er diverse spoorwegen gepland, zodat mensen vanuit heel Europa naar de hoofdstad van het Rijk konden komen. Over het algemeen liggen de spoorwegen meer verspreid door de stad, maar zij komen samen bij de stations. Aan de uiteinden van de Große Straße zouden het Nordbahnhof en het Südbahnhof komen, die vijf kilometer uit elkaar liggen. Een derde station werd aan de oost-westas gepland: het Mussolini-Bahnhof.⁷⁸ De geplande stations waren, zonder uitzondering, enorm groot. Ze hadden grote hallen, waardoor veel weerkaatsing van geluiden zou ontstaan. Ook geluiden van treinen wijzen op het doorklinken van de moderniteit wat, net als bij het andere verkeer, uiterst belangrijk was binnen de nazi-ideologie. Door de enorme weerkaatsing van geluid – zowel van treinen als van passagiers – zullen de stations behoorlijk lawaaiig zijn geweest. Doordat mensen bij aankomst op het station vrijwel direct naar plaatsen werden geleid waar ofwel geen verkeer mocht komen, ofwel rust gewenst was, moet het contrast tussen de soundscape van station en de omgeving daaromheen behoorlijk groot zijn geweest. Enerzijds werden burgers dus gewezen op het moderne leven, anderzijds konden zij zich vrijwel meteen weer terugtrekken van de geluiden van de moderne stad.

Ten westen van het Mussolini-Bahnhof moest een universiteitswijk verrijzen. Het is aannemelijk dat geluiden in deze wijk getemperd moesten worden, daarom zal het station op enige afstand van de wijk hebben gelegen. Ten noorden daarvan zou een medische wijk komen. De nabijheid van die wijken zorgde ervoor dat mensen hier op een korte afstand en nauw met elkaar konden samenwerken. De universiteitswijk zou een behoorlijk oppervlak beslaan, dat zou worden ingericht met gebouwen op gepaste afstand van elkaar en opvallend veel stukken groen. Het effect van de strakke gebouwen in combinatie met de nabijheid van natuur zorgde ervoor dat het geheel rust

⁷⁴ Speer, *Erinnerungen*, 127.

⁷⁵ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 36.

⁷⁶ Speer, *Erinnerungen*, 92.

⁷⁷ Birdsall, *Nazi Soundscapes*, 14.

⁷⁸ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 162, 168.

uitstraalde. Er was plek voor burgers om zichzelf wat meer terug te trekken uit het hectische (studenten-)leven. De inrichting van deze wijk leidde er dus toe dat het mogelijk was hier een soort stiltezone in de stad te construeren. Gebouwen in de medische wijk waren daarentegen indrukwekkender, en over het algemeen best breed.⁷⁹ De geringe hoogte van de gebouwen in deze wijken duidde erop dat geluiden over een grotere afstand werden gedragen; hoge gebouwen die dicht bij elkaar staan zorgen voor een sterkere weerkaatsing en dus harder geluid. In de beschreven wijken was rust wel gewenst, en door het ontwerp van de gebouwen werd dat ook mogelijk.

Vlak bij deze wijken zou het Grünewald een plek worden voor recreatie. Dit bosrijke gebied bood ruimte aan wandel- en fietspaden, paden om paard te rijden en had ook open ruimtes. Ook zou er een zwembad komen in de natuur.⁸⁰ Het Grünewald werd dus een plek voor ontspanning, waar vooral geluiden van de natuur zouden domineren. Er liep wel een straat doorheen, maar door de bebossing zouden geluiden van het verkeer wellicht worden gedempt. Daarnaast bood dit gebied meer dan genoeg ruimte om echt tot ontspanning te kunnen komen. Het Grünewald zou een symbool kunnen zijn voor het behoud van het traditionele in de ideologie. Bewoners van Germania konden in de natuur ontsnappen aan de moderne samenleving, wat dus eigenlijk een soort Romantisch escapisme is. Daarnaast konden mensen hier sport beoefenen, wat weer meer een verschijnsel is van de moderne samenleving.⁸¹ De nationaalsocialisten haakten daar handig op in en propageerden een visie op de moderne lichaamscultuur waarbij pure, Arische lijven als ideaalbeeld golden. Dit ideaal had ook een sterk racistische inslag, zoals bijvoorbeeld ook tot uiting kwam in de propagandafilm *'Olympia'*, waarin het Arische lichaam werd verheerlijkt. Enerzijds werd in het Grünewald dus ruimte geboden voor rust en escapisme, maar anderzijds zorgden de mogelijkheden voor sport en het zwembad dat hier ook geluiden van de moderne maatschappij weerklonken. Wellicht was het wel zo gepland dat deze moderne en traditionele geluiden op elkaar waren afgestemd, zodat de moderniteit geen overheersend effect zou hebben op de soundscape van het Grünewald.

In het westelijke stadsdeel werd dus veel groen gepland, maar ook aan weerszijden van de oost-westas en de noord-zuid-as is de plaatsing van bomen opvallend. Er was dus best veel natuur aanwezig in het nieuwe Berlijn. Eerder bleek al dat de nationaalsocialistische ideologie zichzelf dicht bij de natuur plaatste en bovendien kon zij worden gezien als symbool voor het traditionele. Er werd dus eigenlijk een soort wisselwerking gecreëerd tussen moderniteit en traditie, die door stad en natuur tot uiting kon komen, maar ook samen kon gaan.

Vergeleken met belangrijke, openbare gebouwen was de woningbouw vrij sober. Dit had te maken met het feit dat de nationaalsocialistische architectuur uitging van een hiërarchische stijlopvatting, wat betekende dat de waarde van een bouwwerk haar stijl bepaalde. Openbare gebouwen voor de gemeenschap moesten bijvoorbeeld uit onvergankelijk, tijdloos materiaal worden

⁷⁹ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 70-73.

⁸⁰ Ibidem, 76-80, 184

⁸¹ Zie bijvoorbeeld: Bernd Wedemeyer-Kolwe, *'Der neue Mensch'. Körperkultur im Kaiserreich und in der Weimarer Republik* (Würzburg 2004).

opgetrokken, zoals marmer en natuursteen. Als de waarde van gebouwen afnam, omdat zij bijvoorbeeld vanwege hun functie niet zo imponerend hoefden te zijn, moest voor een terughoudender architectuur worden gekozen. De plaats waar een gebouw werd gepland bepaalde echter ook de keuze voor de stijl en het materiaal, wat dikwijls tot conflicten leidde. Gebouwen aan de Große Straße moesten vanzelfsprekend een grootse, glorieuze uitstraling hebben, zelfs als volgens hun functie soms in een lagere stijlhiërarchie stonden.⁸²

Gewone huizen werden uiteraard niet langs zo'n belangrijke straat gepland, maar in de woonwijken. Woningen werden ontworpen op basis van een standaard plattegrond er was weinig ruimte voor afwijkingen daarin. Alle kamers kwamen meestal uit op één enkele gang. Door deze inrichting moesten mensen een niet echt natuurlijke leefwijze hanteren, wat weer erg modern aandeed.⁸³ Binnenshuis leefden mensen best dicht op elkaar, maar zij hadden ook mogelijkheden om zich af te zonderen. Door de geringe oppervlakte konden mensen elkaar waarschijnlijk wel goed horen, en was het dus nooit compleet stil. Verder werd de soundscape binnenshuis grotendeels gedomineerd door de radio. Door plaatsing van een balkon bij de meeste huizen was het ook mogelijk om geluiden van buiten, waar het moderne leven was, binnen te laten doordringen. Het moderne leven en de nazi-ideologie drong door middel van geluid dus door tot in de huiskamer. Dit zorgde ervoor dat bewoners van Germania zich nooit compleet uit de moderne maatschappij konden terugtrekken.

Uit de schetsen wordt verder duidelijk zichtbaar dat de belangrijkste straten, pleinen en representatieve gebouwen in Germania op buitenproportioneel grote schaal werden gebouwd. Vooral bij de planning van de Große Straße was dit het geval. De straat zou vijf kilometer lang worden en 120 meter breed. Voor het Südbahnhof lag een plein van 330 meter breed en duizend meter lang, als toegang tot de straat. Het plein voor de meer dan driehonderd meter hoge Volkshal zou 350.000 vierkante meter beslaan en zou plek bieden aan een miljoen mensen. De Volkshal zelf werd ontworpen voor 150.000 toeschouwers en zou 38.000 vierkante meter in beslag nemen. Het gevolg van deze groottes was dat geluiden een grote afstand moesten overbruggen tussen zender en ontvanger, om overal gehoord te kunnen worden. Plaatsen die werden ingericht voor samenkomsten van grote groepen mensen of politieke optredens moesten daarom idealiter verzekerd zijn van een goede akoestiek. Materiaal zoals marmer werd daarom gebruikt vanwege haar kwaliteit geluid te weerkaatsen door haar gladde oppervlak. Daarnaast is de kans groot dat op zulke plaatsen luidsprekers zouden worden ingezet. Voor de Olympische Spelen van 1936 was dit namelijk ook gebeurd bij het Olympisch stadion.⁸⁴ Luidsprekers waren een succesvolle, moderne manier om geluid overal te laten

⁸² Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 104.

⁸³ Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, 93-94.

⁸⁴ Dit omvat een lopend onderzoek, Jens Papenburg, *Volume and Vibration: A Media and Knowledge History of Public Address Systems between Electroacoustics, Politics and Music, Germany circa 1930*. Informatie hierover is te vinden op: Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, 'Volume and Vibration: A Media and Knowledge History of Public Address Systems in Germany circa 1930' <<https://www.mpiwg-berlin.mpg.de/research/projects/volume-and-vibration-media-and-knowledge-history-public-address-systems-between>> [geraadpleegd op 16-7-2018].

weerklinken, zodat elke toeschouwer goed kon volgen wat er gebeurde.

Uit deze analyse is dus gebleken dat de nationaalsocialisten zich bewust waren van de impact die verschillende geluiden konden hebben op de bewoners van Germania. Niet alleen de grote politieke evenementen, maar ook het alledaagse leven zou geheel door de nazi's en hun ideologie worden bepaald. Een ingecalculeerde inzet van geluid en het ontwerp van beoogde soundscapes waren belangrijke middelen die de nationaalsocialisten in staat stelde het gehele leven van de Duitse bevolking te beheersen.

Conclusie

In deze scriptie heb ik het lastige onderzoek op mij genomen om een antwoord te vinden op de vraag welke rol geluid speelde in de ontwerpen voor Germania. Het is absoluut niet eenvoudig om de beoogde soundscape te bestuderen van een stad die nooit is gerealiseerd. Daarnaast bestaat er ook een verschil tussen plannen en realiteit, iets wat bij dit onderwerp nooit zal kunnen worden onderzocht. Aan de hand van de ontwerpen die Albert Speer voor deze stad heeft gemaakt, is het toch mogelijk gebleken de beoogde soundscape zo goed als mogelijk te reconstrueren.

Zoals ik al heb vermeld, heeft Carolyn Birdsall een begin gemaakt in het onderzoek naar sound en soundscapes in nazi-Duitsland, door in haar onderzoek in te gaan op geluid in het alledaagse leven in plaats van bij de grote spektakels van de NSDAP. Haar resultaten hebben geleid tot een eerste doorbraak van clichébeelden over de inzet van geluid door de nationaalsocialisten. Ik ben daar in deze scriptie op verder gegaan, maar ik heb daarbij de focus gelegd op geluid in combinatie met architectuur. Er is al veel bekend over de inrichting van de openbare ruimte en haar invloed op machtsrelaties tussen individuen en groepen mensen. Daarbij wordt vooral naar het visuele aspect gekeken, terwijl andere factoren, zoals geluid, minstens zo belangrijk zijn voor de emotionele beleving van die ruimte voor de toeschouwer.

Architectuur was in nazi-Duitsland een vorm van pure machtsdemonstratie, met als voornaamste doel de bevolking te imponeren. Bouwprojecten vormden een van de belangrijkste aspecten van de nationaalsocialistische heerschappij, niet in de laatste plaats omdat hiermee werk werd verschaft aan de bevolking. Onder andere door Hitlers belofte dat er een einde zou komen aan de werkloosheid en dat Duitsland (economisch) sterker zou worden, kreeg de NSDAP een enorme aanhang onder het Duitse volk. Binnen de historische context van de jaren dertig waren de nationaalsocialisten dus in staat om door middel van architectuur de Duitse bevolking aan zich te binden.

Ten tweede was architectuur een propagandamiddel om de nationaalsocialistische ideologie te verspreiden. Deze werd immers in steen vastgelegd en representeerde de volkswil. Gebouwen waren volgens de nazileiders een uitstekend middel om de Duitse gemeenschap van haar minderwaardigheidscomplex af te helpen. Architectuur die de waarden van een volk uitdroeg, zou dat volk ondersteunen in het geloof in een mooie toekomst. Architectuur werd ingezet als bindend element. Tegelijkertijd kon Duitsland zich hierdoor afzetten tegen het buitenland. Door middel van architectuur moest de macht en kracht van het land overal zichtbaar worden. Net als andere Europese staten legden de nazi's machtsclaims door in de architectuurstijl een verbinding te leggen met het glorieuze verleden van Duitsland. Dit verleden was slechts een constructie waarmee politici al in de negentiende eeuw probeerden hun macht te legitimeren.

Daarnaast werd de ideologie verspreid door massaverzamelingen die plaatsvonden in de openbare ruimte. De architectuur had hier in feite een ondersteunende functie in dienst van de complete beleving. Het Duitse volk stond midden in deze theatrale gebeurtenissen en was er in feite

onderdeel van. Dit alles zorgde ervoor dat de nationaalsocialisten de massa makkelijk konden beïnvloeden. Architectuur gold dus eigenlijk als Gesamtkunst, dat tezamen met alle andere elementen een blijvende indruk achterliet op de bevolking. Op deze wijze architectuur er dus mede voor zorgen dat Duitsland werd omgevormd tot een nationaalsocialistische staat.

Het belangrijkste project waarin dit alles tot uiting kwam, was de ombouw van Berlijn naar een hoofdstad die het Derde Rijk waardig was. Het nieuwe Berlijn zou de uitdrukking zijn van *Reich* en *Volksgemeinschaft*. De ontwerpen voor Germania werden daarom ook gemaakt vanuit een sterk ideologische ondertoon. Het zou een grootse stad worden die de doelstellingen en ideologische uitgangspunten van de nationaalsocialisten representeerde. Daarom werden er ruimtes ingericht voor parades, partij-evenementen en toespraken, maar het plan voor Germania ging nog veel verder. Aangezien er in de toekomst mensen moesten wonen, werd er ook aandacht besteed aan de alledaagse praktijk van het leven in deze stad. Daarin school een idee over meer alledaagse zintuiglijke ervaringen die de beleving van de stad bepaalden en waaruit het dualisme bleek dat zo kenmerkend was voor de nationaalsocialistische ideologie. Enerzijds benadrukte zij het ‘natuurlijke’, het traditionele, dat bijvoorbeeld in de architectuur tot uiting kwam. Anderzijds stond juist ook de moderniteit centraal; de nazi’s konden daar eenvoudigweg niet omheen. Dit dualisme werd op allerlei manieren tot uitdrukking gebracht. De nazi’s wisten uitstekend te reguleren waar en in welke mate traditie en moderniteit voor de gewone burgers hoorbaar zouden worden in Germania.

De architectuur zelf bood hiervoor al diverse belangrijke middelen, zoals brede ruimtes, materiaalsoorten die geluiden optimaal weerkaatsten en geringe hoogbouw, waardoor geluiden ver konden dragen. Daarnaast was de plaatsing van de verschillende voorzieningen, zoals verkeer, woon- en recreatiegebied van groot belang. Het dualisme van de nazi-ideologie vormde hierin de belangrijkste factor. De meest opvallende elementen waarbij dat dualisme tot uiting kwam waren enerzijds het verkeer en anderzijds het bosrijke Grünewald. Vooral via het verkeer kwamen de geluiden van de moderniteit de gewone burger tegemoet, terwijl het Grünewald, maar ook de Große Straße plaatsen waren waar juist vertrouwde geluiden hun weerklank vonden. Dit waren namelijk ruimtes waar het traditionele Duitsland hoorbaar moest zijn. Door de inzet van geluid door de nazileiders werd de bevolking er enerzijds van bewust gemaakt dat Duitsland met één been midden in de moderniteit stond en op weg was naar een moderne toekomst. Anderzijds bleef het oude vertrouwde nog volop aanwezig.

Bij dit dualisme moet echter een kanttekening worden gemaakt. Traditie en moderniteit lijken vaak onverenigbaar, en de nationaalsocialisten waren niet de enigen die worstelden met die tegenstelling. Moderne aspecten uit het dagelijks leven konden echter ook traditionele elementen bevatten. In Germania moesten beide ideologische motieven nadruk krijgen en uit de beoogde soundscape is af te leiden dat traditie en moderniteit best goed konden samengaan. Er kan dus meer nuance in deze tweedeling worden aangebracht, dan op het eerste gezicht lijkt. De nationaalsocialisten wilden in het Derde Rijk dus zowel traditie als moderniteit laten weerklinken. Zij worstelden in hun

ideologische uitgangspunten eigenlijk met de vraag hoe ze hun eigen Duitse cultuur en tradities konden behouden in een steeds moderner wordende samenleving. Dat is een vraag waarmee naties, maar ook diverse politieke, religieuze en sociale groeperingen zich in het verleden al mee bezighielden en zich vandaag de dag nog steeds mee bezig houden.

Bibliografie

Bronnen

Larsson, Lars Olof, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt. Albert Speers Generalbebauungsplan für Berlin* (Stuttgart, 1978), 133-194.

Speer, Albert, *Erinnerungen* (Berlijn, 1969).

Speer, Albert, *Technik und Macht* (Esslingen am Neckar, 1979).

Literatuur

Alter, Nora M. en Lutz Koepnick, *Sound Matters. Essays on the Acoustics of Modern German Culture* (New York, 2004).

Bijsterveld, Karin en Trevor Pinch, *The Oxford Handbook of Sound Studies* (Oxford, 2012).

Birdsall, Carolyn, *Nazi Soundscapes. Sound, Technology and Urban Space in Germany, 1933-1945* (Amsterdam, 2012).

Brechtken, Magnus, *Albert Speer: Eine Deutsche Karriere* (München, 2017).

Currid, Brian, *A National Acoustics: music and mass publicity in Weimar and Nazi Germany* (Minneapolis, 2006).

Gess, Nicolas, Florian Schreiner en Manuela K. Schulz, *Hörsturze, Akustik und Gewalt im 20. Jahrhundert* (Würzburg, 2005).

Goodsell, Charles T., 'The architecture of parliaments: legislative houses and political culture' *Britisch Journal of political science*, vol. 18 no. 3 (jul., 1988), 287-302.

Hagen, Joshua en Ostergren, Robert, 'Spectacle, architecture and place at the Nuremberg Party Rallies: projecting a Nazi vision of past, present and future' *Cultural Geographies* 13 no. 2 (2006), 157-181.

Jaskot, Paul, *The architecture of oppression: the SS, Forced Labor and the Nazi Monumental Building Economy* (Londen, 2000).

Kamp, Jeannette, Susan Legêne, Matthias van Rossum en Sebas Rümke, *Geschiedenis schrijven! Wegwijzer voor historici* (Amsterdam, 2016).

Kang, Jian en Brigitte Schulte-Fortkamp, *Soundscape and the Built Environment* (Abingdon, 2016).

Kitchen, Martin, *Speer, Hitler's Architect* (New Haven, 2015).

Krier, Léon, *Albert Speer: Architecture 1932-1942* (New York, 2013).

Larsson, Lars Olof, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt. Albert Speers Generalbebauungsplan für Berlin* (Stuttgart, 1978).

McDonald, Sharon, 'Words in Stone? Agency and Identity in a Nazi Landscape' *Journal of Material Culture* 11 no. 1-2 (2006), 105-126.

Morat, Daniël, *Sounds of Modern History. Auditory Cultures in 19th- and 20th-Century Europe* (Oxford, 2014).

Petsch, Joachim, *Baukunst und Stadtplanung im Dritten Reich: Herleitung, Bestandsaufnahme, Entwicklung, Nachfolge* (Michigan, 1976).

Reichhardt, Hans J. en Wolfgang Schäche, *Von Berlin nach Germania. Über die Zerstörung der 'Reichshauptstadt' durch Albert Speers Neugestaltungsplanungen* (Berlijn, 1985).

Schmid, Timo, *Nationalsozialistische Architektur als Ausdruck der Ideologie* (2013).

Taylor, Robert, *The Word in Stone: The Role of Architecture in the National Socialist Ideology* (Berkeley, 1974).

Tesch, Sebastian, *Hitlers Architekten: Albert Speer (1905-1981)* (Berlijn, 2016).

Websites

Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, 'Volume and Vibration: A Media and Knowledge History of Public Address Systems in Germany circa 1930' <<https://www.mpiwg-berlin.mpg.de/research/projects/volume-and-vibration-media-and-knowledge-history-public-address-systems-between>> [geraadpleegd op 16-7-2018].

